

Богдан Буяк

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

Політична життєдіяльність народів постійно змінюється, оновлюється. Існує об'єктивна закономірність у зміні методології політичної науки, типу влади, механізмів державотворення, ідеологічних цінностей і символів. Але ці зміни завжди зберігають в собі певні національні традиції, цільові установки, які навіть в єдиному часовому періоді і конкретній державі можуть давати різні наслідки політичної діяльності.

Ці процеси пов'язані з поняттям політичної культури, яка є історично детермінованою категорією, що зазнає постійних змін, пов'язаних з політичним розвитком конкретного соціуму.

Вивчення соціально-духовної генези політичної культури дає можливість визначити основи громадянської активності, її духовні історико-національні цінності.

У вивченні феномена політичної культури важливим залишається національний аспект. Дефініція політичної культури перебуває в діалектичній єдності з поняттям нації, бо є частиною її загальної культури.

Етнос – це поняття, яке відповідає спільності особливого типу з єдиною територією, типом ландшафту, расової належності, єдності генофонду, історичної долі, типу господарської діяльності, релігії, мови, традицій, звичаїв. Нація – це етнос на вищому рівні розвитку, який усвідомлює необхідність створення незалежної держави, яка об'єднує усі соціальні верстви спільноти.

Деяку національну окрасу політичної культури показує О.М. Рудакевич Він зазначає, що серцевиною політичної свідомості і культури нації є ідея власної держави. Автор розкриває як менталітет, ця своєрідна пам'ять народу про минуле, психологічна детермінанта поведінки мільйонів людей, відбивається в політичній культурі нації. “Такі чинники української ментальності і національного характеру як волелюбність, демократизм, честолубство, оптимізм, милосердність, невойовничість, щирість, філософічність душі формували такі якості політичної культури: прагнення народу до державної незалежності, його нескоримість, цілеспрямованість, впертість, демократичність форми державного правління та устрою, миролюбність, немстивість, традиційна дружність стосунків, терпимість до інших вірувань, впевненість у своїй перемозі. Але окремі негативні якості ментальності, як індивідуалізм, жадоба соціальної рівності, тяжіння до невеликих спільностей негативно проявлялися у політичній культурі: анархія роздроблення, українська міжусобна боротьба гетьманства. Нація, яка довго перебувала під іноземним гнітом, схильна до розвитку мімікрії – здатності пристосовуватися до чужих порядків, також це дає можливість до процвітання конформізму, рабської психології”¹.

Н.В. Гаврилів вважає, що базовими, вихідними у формуванні політичної культури є національні чинники, оскільки саме вони в умовах становлення і розвитку національних держав визначають її рівень, єднають людей у державу і спільноту. На когнітивному рівні національні чинники політичної культури проявляються в таких напрямках:

- розуміння етносу як дивовижного феномена, унікальної форми існування людства;
- загальні знання теорії нації і національних відносин, їхньої ролі і місця у взаєминах з іншими націями і народами, змісту і форм етнополітичних утворень;
- оволодіння поняттєво-категоріальним апаратом як основним ключем до розуміння суті національних проблем, засобом нарощування знань і перетворення їх на переконання;
- знання особливостей історичного шляху української нації, компетентності в питаннях сучасної етнополітичної ситуації в Україні;
- усвідомлення суті української національної ідеї, бачення національних інтересів та майбутнього власної нації².

Аналіз наукових праць показує, що єдиної думки щодо визначення поняття політичної культури на сьогодні немає, а значна кількість систем типізації ускладнює можливість конкретного визначення особливостей політичної культури в історичному аспекті чи на сучасному етапі. Недостатньо досліджена генеза політичної культури, її аналіз з урахуванням геополітичного впливу, взаємодії субкультур і особливостей конкретних соціально-економічних і культурних процесів, що супроводжують її становлення і розвиток.

Узагальнені особливості і закономірності формування політичної культури в сучасних умовах дають можливість окреслити їх значимість для політичного процесу.

Політична культура:

- визначає рівень розробки і обґрунтованості державотворчих цілей політичного процесу;
- впливає на рівень залучення (соціалізації) громадян держави до політичного процесу;
- забезпечує розвиток політичної структури і її соціальну спрямованість;

- прискорює процес входження певної політичної системи в фазу завершеної державної структури управління, здатної забезпечувати стабільність усіх сфер політичного життя.

Принцип етнічної належності є найбільш чітким вираженням почуття групової ідентичності й тому пов'язаний переважно із соціологією та соціальною антропологією, національна ж належність набуває у сучасних умовах політичного сенсу (за політичною теорією нації). Проте у сучасних поліетнічних суспільствах принцип етнічної належності та відповідної суб'єктивної ідентичності набуває політичного сенсу, подекуди провокуючи різке збільшення випадків суперечностей і суперечок між етнічними групами. Виборна демократія породжує такий механізм, який дає змогу етнічним групам (меншинам) діяти як потужна сила, досягти концентрації, достатньої для успіху їхніх кандидатів на виборах, ефективно домагатися своєї частки у централізованих ресурсах. Таким чином, етнічні групи здобувають великий суспільний потенціал.

Б.Цимбалістий наголошує, що політична культура українців глибоко фрагментарна (східні і західні українці, католики й православні, велика кількість політичних партій, старше і молодше покоління). Якщо відносини цих субкультур будуть взаємно толерантні, здатні співпрацювати, йти на компроміси, то це забезпечить стабільність демократичної системи в країні³.

Нині у великих масштабах спостерігається повернення від суспільної ідентичності до групової: щодо країн Центральної і Східної Європи, де в міру занепаду старого режиму, розмивання старих відносин і зростання загального почуття невпевненості члени нетитульних етнічних груп вбачають у спільності мови і культури якусь абсолютну певність та цінність, де на уламках соціальної стабільності й планової економіки мова стає потужним чинником інтеграції у роздрібненому, аморфному суспільстві, нація і національна державність стають останнім притулком. Колективна належність, бажано до груп чи об'єднань, що мають певні символи членства і знаки відмінності, є найважливішою, ніж будь-коли раніше, для посттоталітарних суспільств. Щоб належати до нації або етнічної групи, від людини нічого не вимагається. З цієї спільноти не можна вигнати, виключити. Людина об'єктивно перебуває в ній від наро-

дження і залишається до кінця. Це робить привабливою таку спільноту в свідомості людини, в її ототожненні, злитті з групою. Отже, дослідження етнічної та національної самоідентифікації молоді є надзвичайно актуальним завданням політичної науки.

Теоретичною основою матриці формування сучасної політичної культури молодого покоління українців стали сьогодні такі національні надбання в цій сфері, як національна гордість, державотворча активність, поєднання колективізму і господарського індивідуалізму. Але досить високий рівень індивідуалізму в поєднанні зі слабо розвиненим почуттям суспільного обов'язку і відповідальності є тією рисою, що уподовж віків сприяла розвитку мімікрії і політичної байдужості. Проте останні події у державі актуалізували політичні потуги молоді на благо розбудови власного державного утворення.

Важливість з'ясування проблеми етнічної та національної ідентичності пов'язана насамперед з тим, що в ситуації гострої соціальної нестабільності саме етнічні спільноти відіграють вирішальну роль для самозбереження індивіда чи групи, з якою він себе ідентифікує. Це багато в чому пояснює поширення сепаратизму, фундаменталізму, ксенофобії тощо, які слід розуміти як симптоми соціальної дезорієнтації, розриву тих зв'язків, з яких була сплетена звична тканина людської спільноти. Сила ксенофобії – у страху перед невідомим, тією темрявою, що може накрити людей, як тільки зникнуть кордони земель, що означають об'єктивні, постійні, позитивні межі спільної належності до якогось цілого. І ця колективна належність, бажано до груп чи об'єднань, що мають певні символи членства та знаки відмінності, нині є більш важливою, ніж будь-коли раніше, для суспільств, усі сили яких, здавалося б, об'єдналися для того, щоб зруйнувати відносини, котрі пов'язують людські істоти в різні спільноти. Саме тоді, коли суспільство занепадає, нація або етнічна група опиняється “останнім прихистком”⁴.

Якщо проаналізувати типологію етнічної ідентичності, то можна дійти висновку, що в рамках одного етносу в один і той самий часовий період можуть мати місце різні типи етнічної ідентичності осіб, які є представниками певної етнічної групи. В цьому відношенні й український етнос не є винятком. Попри всю розбіжність типологічних ознак етнічної ідентичності різних груп населення об'єднуючим началом для них слугує самоідентифікація особи, яка, за визначенням українського етнополіто-

лога О. Картунова, є “однією з головних відповідей на потребу людини належати до певної спільноти”⁵.

Одним з головних компонентів і важливим фактором існування та збереження окремішньої етнічної ідентичності, її неповторною характерною рисою є мова. Вона відіграє надзвичайно важливу роль як основа соціальної свідомості певного індивіда чи спільноти. На різних рівнях аналізу дедалі більше уваги приділяється тому незаперечному факту, що етнічна ідентичність пов’язана не стільки з реальним використанням мови всіма членами групи, скільки з її символічною роллю у формуванні почуття спорідненості з групою й одночасно в процесах міжгалузеві диференціації⁶. В цьому плані на державному рівні варто більше зосередити увагу на виконанні норм Конституції України, що стосуються державної мови, особливо в молодіжному середовищі, зокрема, в системі освіти.

Суттєвого значення для етнічної ідентичності набувають культурні особливості, традиції, звичаї, їжа, помешкання, одяг та інші об’єктивні фактори. Важко переоцінити і значення суб’єктивних факторів, зокрема таких, як етнічна обізнаність, етнічні почуття, етнічна свідомість тощо. Етнічність певною мірою визначається тим, що особа врешті-решт відчуває і думає про себе. Адже самосвідомість, самовизначеність особи є однією з головних відповідей на потребу людини належати до якоїсь спільноти, щоб вижити. Загалом же збереження етнічної окремішності є досить складною справою, оскільки питання про належність чи неналежність особи до етнічної групи вирішується людьми, які не входять до цієї групи, а також власним визначенням самої особи.

Розглядаючи проблему етнічної ідентичності в умовах розбудови незалежної Української держави, не можна не зупинитися на дослідженні духовно-ціннісних орієнтацій українців як одного з чинників формування їх етнічної самосвідомості. Система етнічних цінностей – це багатоаспектне явище, у трансляції якого беруть участь усі покоління українського етносу. До найвагоміших факторів, що визначають ціннісні орієнтації будь-якого покоління, належать рівень матеріального стану, освіти, культури, різновид діяльності, соціальну самоідентифікацію особистості. Здійснене на початку 90-х років дослідження етнічної самоідентифікації серед населення України у найчисельніших етнічних групах виявило її основні чинники: володіння рідною мовою, знання історії та культури свого народу, національність батьків, громадянство, місце проживання, місце на-

родження та ін.⁷ В наш час доцільним було б аналогічне дослідження як своєрідний зріз названої проблематики за певний період існування державності, що дозволило б зробити висновки і цілеспрямовано будувати державну політику в цьому плані.

Тема етнічної ідентичності на сьогодні особливої актуальності набуває для посттоталітарних суспільств, у тому числі для українського. Сучасні етнополітичні процеси в зазначених суспільствах характеризуються загостренням компліментарності, тобто особливого почуття підсвідомої взаємної симпатії членів етнічної спільноти, яка є своєрідним критерієм поділу на “своїх” і “чужих”. У зв’язку з підвищенням рівня компліментарності, що належить до надзвичайно складної підсвідомої сфери життєдіяльності людей, на посттоталітарному просторі з початку 90-х років ХХ ст. активізувалися дослідження в етносфері. Причому значно більшою мірою, ніж у соціосфері, котра на відміну від етносфери (домінування підсвідомих стереотипів поведінки), включає свідомі дії людей, певних спільнот, суспільства в цілому.

У етноцентризмі завжди присутній неконтрольований емоційний компонент. Варто зазначити, що саме цей компонент є характерною ознакою сучасної політичної ситуації на пострадянському просторі, яка полягає в повсюдному загостренні “національного почуття і проблем, пов’язаних з національною само ідентифікацією”⁸.

На даний момент ми мусимо констатувати відносну відсутність в молодіжному середовищі етнокультурної самоідентифікації. Народна культура (традиції, звичаї, фольклор і т.п.) більшістю молодих людей сприймаються як анахронізм. Спроби внесення етнокультурного змісту в процес соціалізації в здебільшого обмежується пропагуванням обрядових звичаїв і християнства різного релігійного спрямування. А етнокультурна самоідентифікація полягає насамперед у формуванні позитивного ставлення до історії, традицій свого народу, тобто того, що зазвичай називають “любов’ю до Батьківщини”, а не тільки в приязні до однієї, нехай і наймасовішої, конфесії.

У наш час молоді люди швидко просунулися в оволодінні новими стереотипами, молоде покоління вільне від тоталітарного страху. Проведене дослідження показало, що розуміння молоддю, наприклад, свободи повною мірою відповідає “новому мисленню”.

Звичайно вони розглядають свободу не у відповідності з необхідністю, а в “зв’язку” з примусом і насиллям. Невтручання держави в приватне життя людини молоді люди розуміють як важливу ознаку свободи.

Питання про розуміння молоддю соціальної справедливості виявив темп набуття новим поколінням цінностей демократичного суспільства, а саме – життя за законом. Молодіжна субкультура, зокрема в політичній сфері, є викривлене дзеркало “дорослого” світу речей, відносин і цінностей. Найважливішою цінністю у багатьох визнається “еквівалентність взаємної розплати *воздаяння* (необхідність винагороди за добро і помсти за зло)”⁹.

Молоді люди вибирають демократичну форму правління, враховуючи навіть негативний бік сучасного соціального розвитку суспільства. Розраховувати на ефективну політико-культурну самореалізацію молодого покоління в проблемному суспільстві не доводиться, тим більше, що і політико-культурний рівень інших вікових і соціально-демографічних груп населення України також поступово падає.

Роблячи висновок, можна констатувати той факт, що наукова розробка концепції етнічної ідентичності у вітчизняній літературі ще вимагає ґрунтовної і тривалої роботи. Можна погодитися з висновком українського дослідника О. Шморгуна про те, що зазначена проблема перебуває в тісному взаємозв’язку з проблемою збереження української незалежності: “...якщо народ буде психологічно й світоглядно не готовий до реформи, жодні найідеальніші теорії (яких, до речі, теж досі немає) ніколи не будуть зреалізовані на практиці”¹⁰. Нині, хоча й з’являються вітчизняні підходи до проблеми етнічної ідентичності, поки що основні теоретичні положення запозичені із західних праць з етнополітології та етносоціології. За цих умов вітчизняні наукові розробки покликані надати допомогу в створенні необхідних суспільству ідей та цінностей, які б стали символами-образами майбутнього нашої держави.

Український народ упродовж віків виборював свою незалежність, право мати власні традиції, мову, культуру, ідентифікувати себе як самостійну націю. Шлях до утвердження української нації був нелегким, але тепер ми маємо незалежну державу і можемо говорити про національну ідентичність українців. Відома українська

дослідниця в галузі етнічної історії Л.Нагорна вважає, що основну увагу слід приділити вивченню саме національної ідентичності. Такий підхід дасть змогу, на її думку, створити додаткові можливості для зняття перешкод на шляху консолідації української нації¹¹.

На наш погляд, етнічну і національну ідентичності слід розглядати як окремі явища, оскільки кожна з них має певне місце у змісті життєвих цінностей.

Поряд з цим не можна забувати й про тісний зв'язок між ними в процесі формування загальних ознак політичної культури. У нашому розумінні етнонаціональна ідентичність – це феномен, який об'єднуватиме українське суспільство в майбутньому як наслідок поєднання явищ етнічного і національного в єдине ціле. Що ж стосується сьогодення, то етнонаціональна ідентичність, з одного боку, дає змогу вийти за межі етнічних груп, титульного етносу та їхнього світорозуміння, а з іншого – розширює межі поняття ідентичності, дає можливість доповнити національну ідентичність специфічним змістом, який утримує в собі етнічна ідентичність.

На думку деяких західних учених, пошуки українцями власної етнічної та національної ідентичності є симптомом кризової ситуації в українському суспільстві. Така ситуація не може довго тривати. Нинішній період національного розвитку є найбільш відповідальним, тому що це формативний період, у процесі якого Україна шукає свою національну ідентичність, формує сучасну цивілізаційну політичну культуру.

Як зазначає професор Школи славістики та східноєвропейських досліджень Лондонського університету Е. Вілсон, утвердженню в Україні “сильної національної ідентичності” перешкоджає “брак національних ресурсів держави”¹². Активні намагання осмислити поняття “особистість”, “національна ідея”, “свідомість”, “віра” вказують на те, що пошуки виходу з тієї ситуації, яка склалася, пов'язуються насамперед з духовними, а не соціально-економічними пріоритетами. В цьому плані потрібна активна позиція як раз молодих людей, які б взяли комплексно за вирішення цієї проблеми.

Держава, суспільство, усі соціальні інститути в своїй основі складаються на особистість, її цінності, її систему уявлень, волю до дії і згоду чи незгоду жити певним чином. Не на особистість окремої

людини, конкретного індивіда, а на особистість як тип, вихований національною культурою, носій цінностей певної цивілізації.

Національно свідомою особистістю – це та, яка нормалізує світ, приводить його у відповідність із загальнолюдськими вартостями. Їй і випадає завдання – зібрати в єдиний живий організм етнос, тобто сформулювати і висунути у вигляді зрозумілої ідеї, уявлень та гасел систему цінностей, рефлексувати поняття про минуле у ті духовні принципи, які потрібно відстоювати. В умовах сучасних перетворень сплеск етнічної та національної свідомості переживають етноси України.

Водночас амбівалентність цих феноменів потребує особливої ретельності вчених у понятійному апараті, адже використання цих термінів в етнополітології безпосередньо впливає на програму їх досліджень, на зміст інструментарію опитувань тощо. Це спонукає до наукового аналізу індикаторів культури, етнічності та свідомості людської спільноти, особливо до змісту таких важливих категорій, як етнічна та національна ідентичність.

Виявлення специфічних рис самоідентифікації української молоді, визначення основних тенденцій і трансформаційних процесів її свідомості створюватиме у подальшому можливість щодо прогнозування процесу самоідентифікації, формування нових характеристик етнічної та національної ідентичності громадян України та політичної культури, а також утвердження в майбутньому самобутнього сплаву цілісної етнонаціональної ідентичності українських громадян.

¹ Рудакевич О. Політична культура України: руйнація та шляхи відродження // Розбудова держави. – 1995. – № 1. – С. 19.

² Політична культура демократичного суспільства: стан і перспективи в Україні / Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26–27 лютого 1998. – К.: Гнозис, 1998. – С. 51.

³ Цимбалістий Б. Політична культура українців // Сучасність. – 1994. – № 3. – С. 97.

⁴ Хобсбаум Е. Принцип этнической принадлежности и национализм в современной Европе // Нации и национализм. – М., 2002. – С. 334.

⁵ Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996. – С. 35.

⁶ Донцов А.И., Стефаненко Т.Г., Уталиева Ж.Т. Язык как фактор этнической идентичности // Вопросы психологии. – 1997. – № 4. – С. 75.

⁷ Саєнко Ю.І. Міжнаціональна толерантність етносів України // За міжнаціональну злагоду проти шовінізму та екстремізму: Матеріали науково-практичної конференції: Київ, 8–9 жовтня 1993р. – К., 1995. – С. 103–112.

⁸ Збірник матеріалів про молодіжні об'єднання України. – К., 1991. – С. 249.

⁹ Лисовский В.Т. Социология молодежи. – М., 1996. – С. 340.

¹⁰ Шморгун О.О. Україна: шлях відродження (економіка, політика, культура). – К., 1994. – С. 198.

¹¹ Нагорна Л. Національна ідентичність: український феномен в історичній ретроспективі // Розбудова держави. – 1997. – № 7–8. – С. 47.

¹² Вілсон Е. Національна ідентичність в Україні // Політична думка. – 1999. – № 3. – С. 126.